

UTUNZI WA RIWAYA YA HISTORIA

M. M. Mulokozi

Utangulizi

Riwaya ya historia ni hadithi ya kubuni juu ya matukio halisi ya zamani yenye uzito wa kijamii na kitaifa na ambayo yameacha; athari yake katika historia na mwenendo wa jamii au taifa linalohusika. Riwaya ya historia husawiri matukio ya historia, mwenendo wake, mwelekeo wake, na namna yalivyowaathiri, au kuathiriwa na watu binafsi au, jamii za watu waliokuwa watendaji katika matukio hayo. Matukio hayo ya zamani huhusishwa kisanii, kimaudhui au kihisia na hali na matakwa ya leo ili kutoa ujumbe kwa wasomaji wa sasa.

Hadithi ya historia siyo fani ngeni katika fasihi simulizi ya Afrika. Tunakutana nayo katika baadhi ya hadithi zetu simulizi, na pia katika tendi simulizi (*epos*). Hapa Tanzania, tendi simulizi za kihistoria zinapatikana katika makabila mbalimbali, kwa mfano Waswahili, Wahehe, Wasukuma, Wahaya, Wazinza, n.k. Bado utafiti wa kutosha haujafanyika katika eneo hili.

Riwaya ya historia, basi, si fani ngeni sana kwetu, kwa vile inafananafanana na fani simulizi tunazozifahamu. Kwa kweli Mtanzania anayeandika riwaya ya historia leo hana budi kutumia sana fasihi simulizi, vinginevyo riwaya yake itapwaya.

Katika makala haya, tunajaribu kueleza kwa ufupi sifa muhimu za riwaya ya historia zinaitofautisha na historia halisi. Maelezo haya yatazingatia uzoefu wangu mwenyewe katika kutunga riwaya za aina hiyo, (Mulokozi, 1990; 1991) nadharia za wataalamu, hasa Lukacs (1962) na kazi za watunzi kadhaa.

Kwa ufupi, mambo yafuatayo yatazingatiwa katika makala haya:

1. Matukio ya Riwaya ya Historia (Uhusiano wake na tofauti yake na historia halisi)
2. Wahusika wa riwaya ya historia
3. Mtindo wa riwaya ya historia
4. Mfano wa riwaya ya historia: *kwa heri Iselamagazi* (Mapalala, 1992)

Matukio ya Riwaya ya Historia Dhidi ya Matukio ya Historia Halisi

Tofauti kubwa kati ya riwaya ya historia na historia halisi ni kwamba katika riwaya matukio halisi na watu halisi huumbwa upya kisanaa, bali katika historia, kwa kadiri inavyomkinika, matukio na watu huelezwa kama walivyokuwa au walivyoonekana.

Hivyo, katika historia mkazo huwekwa katika matukio fulani muhimu, sababu zake na athari zake katika mwenendo mzima wa historia. Watendaji muhimu katika matukio hayo, kwa mfano, wafalme, majemadari, viongozi, n.k. vilevile hupewa umuhimu kwa kadiri walivyochangia katika matukio hayo, yaani kama viongozi rasmi, siyo kama watu binafsi na halisi. Umma wa watu vilevile hutazamwa katika kiwango hichohicho cha urasmi.

Katika riwaya ya historia, matukio makuu ya historia hutumiwa kama muktadha wa matendo ya hadithi ambayo huweza kuwa ya kweli au ya kubuni, na hupangwa kimantiki na makusudi ili kuleta mtiririko au msuko fulani wa hadithi (*plot*). Msuko huo wa hadithi hujengwa katika uhusiano kati ya mgogoro wa kijamii/kitaifa na mgogoro wa kisanaa. Hivyo badala ya kusisitiza matukio makuu, riwaya ya historia husisitiza vituko vidogo vidogo katika matukio makuu, na badala ya kusisitiza mashujaa wa historia (kama zifanyavyo tendi), riwaya husisitiza mashujaa wa kisanaa, ambao katika historia labda walikuwa ni watu wadogo au pengine hawakupata kuishi kamwe.

Kwa mfano, historia juu ya Mukwava na "Wadachi itaeleza chanzo cha ugomvi wake na Wadachi, namna Wadachi na Wahehe walivyoandaa vikosi vyao, idadi ya askari waliokuwa nao, viongozi wao, mbinu walizotumia, ngome na majumba yaliyoteketezwa, watu waliouawa au kujeruhiwa, na matokeo ya mapambano yao. Msisitizo utakuwa katika matukio, viongozi na vikosi:

Lakini katika riwaya juu ya Mukwava na Wadachi, kitakachosisitizwa ni vituko ndani ya matukio, hisia na masaibu ya askari binafsi ndani ya kikosi, mahusiano kati ya askari na askari, kati ya askari na kamanda wake, na kati ya askari na mkewe, watoto wake, ndugu zake na wazazi wake. Viongozi hawataangaliwa kama vyombo katika mashine ya vita na siasa, bali watatazamwa kama wanadamu hai wenye hisia, furaha na majonzi, tabia mbalimbali, ndugu na jamaa, n.k. Riwaya huiondoa historia katika kiwango kikavu cha takwimu na tarehe na kuileta katika kiwango cha ubinadamu, kiwango cha mahusiano ya watu. Mgogoro wa kijamii au kitaifa hufasiriwa katika hisia na matendo ya watu binafsi.

Ingawa tukio lolote muhimu kihistoria linaweza kutumiwa kama kiini cha riwaya ya historia, lakini riwaya zinazofanikiwa zaidi ni zile zinazojikita katika migogoro mikali (crisis) ya kihistoria. Migogoro mikali ni ile ihusuyo kipindi cha hatari kubwa au mabadiliko makuu na ya haraka katika jamii, hasa yale ambayo ni ya kufa na kupona. Mifano ya matukio ya aina hiyo ni: mapinduzi ya kumwaga damu, vita, maafa ya kimaumbile, maporomoko ya dola au mifumo ya jamii, maasi, harakati kali za kitabaka, na harakati kali za kitaifa.

Riwaya nyingi za historia zilizofanikiwa zinajikita katika matukio ya aina hiyo. Mifano mizuri ni riwaya za Sir Walter Scott (1771-1832) Leo Tolstói (1828-1945), Alexei Tolstói (1828-1945), Maxim Gorki (1868-1936), M. Kareithi na Shatt A. Shafi.

Jambo la mwisho linalohusiana na matukio tutakalogusia hapa ni suala la ukweli. Mtunzi wa riwaya ya historia hujaribu, kwa kadiri inavyowezekana, kuionyesha historia

kama ilivyotokea. Hii ni muhimu kwa upande wa matukio makuu na wahusika wakuu wa kihistoria. Mathalan, haitakuwa sahihi kuandika kuwa vita vikuu vya kwanza vya dunia vilianza Australia, au kuwa makombora ya atomiki yalitumika katika vita hivyo. Viilevile watendaji wakuu wa vita hivyo lazima wasawiriwe kwa ukweli; wasipewe sifa au tabia ambazo ni kinyume kabisa na zile walizokuwa nazo kihistoria. Muhimu zaidi, migogoro ya msingi ya kijamii iliyoza matukio hayo sharti ieleweke na kuelezwa vizuri. Mathalani mgogoro wa msingi katika vita vikuu vya kwanza vya dunia ni ushindani wa madola makuu ya Ulaya kwa ajili ya masoko na himaya. Bila kuelewa mgogoro huo itakuwa vigumu kuvisimulia vilivyo vita hivyo.

Kwa upande wa vituko au matukio madogo madogo, mwandishi anao uhuru zaidi wa kubuni. Kwa mfano, anaweza kubuni vituko ambavyo havikutokea katika historia halisi, alimradi vinaoana vizuri na matukio makuu ya historia na vinachangia katika kuisukuma mbele hadithi.

Kwa jumla, ukweli wa historia katika riwaya hauwezi kuwa kamili. Kinachotakiwa ni ukweli wa kiasi fulani unaokubalika kihistoria na kisanaa.

Wahusika wa Riwaya ya Historia

Kwa jumla tunaweza kuwagawa wahusika wa riwaya ya historia katika makundi mawili: -

- (i) Wahusika wa kihistoria (wanacwakilisha watu halisi waliopata kuishi)
- (ii) Wahusika wa kubuni

Wahusika wa kihistoria wako katika makundi kadha:

- (a) Watu maarufu (k.m. Napoleon, Mirambo, Chaka, n.k.)
- (b) Watu wasiofahamika sana (k.m. wasaidizi au watumishi wa viongozi wakubwa)
- (c) Watu halisi wanaopewa sifa za kubuni (ruwaza za kisanaa) ingawa walikuwepo kihistoria (wahusika wa aina hii tunawakuta sana katika tendi simulizi k.m. *Sunjata, Liondo, Rukiza, n.k.*)

Ingawa riwaya nyingi za historia huzungumzia watu maarufu, lakini wababe wa riwaya hizo mara nyingi ni watu wa kawaida au wasiokuwa mashuhuri sana msomaji hufika tukio la kihistoria kupitia katika macho na matendo ya watu hao. Kwa mfano Robin Hood ni mtu wa kawaida tu katika migogoro ya Saxons na Normans inayosawiriwa katika riwaya ya *Ivanhoe*. (W. Scott). Kadhalika, Kijakazi katika *Kasri ya Mwinyi Fuad*, si mtu maarufu, japo yu miongoni mwa wahusika wakuu wa riwaya hiyo. "Ubinadamu" wa masuala ya kihistoria hudhihirika zaidi

unapohusishwa na maisha ya watu wa aina na tabaka mbalimbali.

Wahusika wa riwaya ya historia wanaofanikiwa zaidi ni wale wanaowakilisha mikondo au nguvu fulani za kijamii. Wahusika hao hujumuisha matakwa na matarajio, hisia na hasira, za mataifa au makundi wanayoyawakilisha katika nafsi na haiba zao. Amali zao huwa ni amali za jamii zao. Hivyo katika *War and Peace* (Tolstoi) tunaona wahusika wanaowakilisha makundi makuu ya jamii ya Urusi ya wakati huo, yaani wakulima, makabaila na mamwinyi, warasimu, askari, makasisi, n.k. Katika riwaya ya *Kasri ya Mwinyi Fuad* makundi ya kijamii yanayowakilishwa ni wakulima, watumwa na watwana, mamwinyi, Waarabu, Waafrika, wanaume, wanawake, na kadhalika. Mbali na hayo wahusika wa riwaya ya historia wanazö sifa za jumla za wahusika wa fasihi.

Mtindo wa Riwaya ya Historia

Katika sehemu hii tutazungumzia baadhi ya mbinu za kintindo zinazotumiwa na watunzi wa riwaya ya kihistoria ili kufanikisha masimulizi yao. Mbinu zitakazojadiliwa ni za aina mbili: Mbinu za usimulizi na mbinu za usawiri.

Mbinu za Usimulizi

Hapa tutaangalia mbinu mbili:

- (a) Kauli au nafsi za usimulizi (*narrative voices*)
- (b) Mazungumzo ya wahusika (*dialogue*)

Kauli za Usimulizi

Hadithi huweza kusimiliwa katika kauli zifuatazo:

- Kauli ya nafsi ya kwanza 1 "Mimi"
- Kauli ya nafsi ya pili 2 "Nyinyi"
- Kauli ya nafsi ya tatu 3 "wao"
- Kauli mchanganyiko

Nafsi ya Kwanza

Katika riwaya ya historia, kauli ya nafsi ya kwanza hutumiwa ili kujenga uhusiano kwa karibu kati ya msimuliaji na kile kinachosimuliwa. Msimuliaji anakuwa ama ni mshiriki au shahidi wa kile anachokieleza. Njia hii ikitumiwa vizuri huweza kuifanya hadithi iaminike zaidi.

Upungufu mkubwa wa njia hii ni kwamba:

- (a) Huyaangalia matukio kupitia katika macho na hisia za msimulizi; hivyo huwa na upeo mfinyu na hukosa *umaizi (omni science)*.
- (b) Humrudisha msomaji nyuma kiwakati, na hivyo huweza kumtatanisha. Msimulizi huwa anaeleza mambo yaliyopita zamani ambayo aliyashiriki au kuyashuhudia au kusimuliwa habari zake. Hisia ya “ukaribu” kati ya msomaji na matukio yanayosimuliwa hupungua.

Mfano mzuri kwa matumizi ya kauli hii kwa ufundi mkubwa ni riwaya mashuhuri ya *Robinson Kruso*.

Waandishi wengine hutumia mbinu ya kitawasifu au kishajara ili kuzifanya hadithi zao zionekane ni za kweli tupu.

Nafsi ya pili

Kauli ya nafsi ya pili haitumiki sana katika usimulizi, hivyo hatutaizungumzia hapa.

Nafsi ya Tatu

Kauli ya nafsi ya tatu huweza kuwa maizi (*omniscient*) au tinde (*restricted*).

Manufaa ya kauli maizi ni kwamba:

- (a) Humpeleka mbele msomaji kiwakati, hivyo kumtia hamu ya kujua kinachofuatia. Hii huwezekana kwa kuwa msimulizi huweza kuwa maizi aliye nje au juu ya yote, anayeona na kueleza kila jambo na kila wazo.
- (b) Humwezesha msomaji kuwa na picha pana na kamili zaidi ya yale yanayotokea kwa vile msimulizi hafungwi na wakati, mazingira au mantiki.

Kauli tinde hufanana kidogo na kauli ya nafsi ya kwanza kwa vile yatazama matukio kupitia katika jicho la mhusika au wahusika fulani, na hivyo upeo kwa usimu lizi sharti ulingane na upeo wa wahusika hao. Mbinu hii, hata hivyo huweza kumfanya msomaji ajihisi kama mshiriki katika yale yanayosimuliwa.

Nafsi mchanganyiko

Nafsi mchanganyiko huweza kutumiwa ili kupata manufaa yanayoambatana na kauli za nafasi mbalimbali. Mbinu hii, hata hivyo, huhitaji uangalifu mwingi, kwani huweza kumtatanisha msomaji.

Mazungumzo ya Wahusika

Mazungumzo ya wahusika yakitumiwa vizuri husaidia kujenga taharuki, hasa iwapo wahusika wanawakilisha mikondo au nguvu mbalimbali zinazokinzana.

Njia hii inafanana na mtindo wa tamthiliya, na ikitumika vizuri humwezesha mtunzi kuonyesha nambo kwa ufupi bila kulazimika kutoa maelezo marefu yenye kumchosha msomaji. Pia lafudhi za wahusika husaidia kuwapambanua kitaifa, kitabaka, kiwakati na kinafsi.

Mbinu hii, imetumiwa kwa mafanikio katika riwaya za Walter Scott, Hemingway (*k.m. For Whom the Bell Tolls*), Shafi A. Shafi na watunzi wengine mashuhuri.

Mbinu za Usawiri

Usawiri wa watu, mandhari na matukio huweza kutumiwa kama mbinu ya kuifanya riwaya ya historia ionekane halisi, iaminike, ijadhubishe na ivutie, au kulisimua wasomaji.

Usawiri sahihi wa mazingira katika riwaya ya historia ni muhimu sana. Hadithi inayosimulia habari za Mukwawa mathalan, haina budi iyaonyeshe mazingira ya Uhehe kama yalivyokuwa katika karne ya kumi na tisa. Kwa mfano, itakuwa ni kosa kuonyesha mashamba ya pareto au ngano katika hadithi inayohusu kipindi hicho. Kadhalika utamaduni wa watu kuhusiana na lugha, imani, asasi, mavazi, chakula, majengo, zana za kazi, silaha, n.k. sharti uelezwe kwa usahihi kwa kadri inavyowezekana.

Maelezo haya ni bora. yawe na dhima ya kisanaa. Mathalan, maelezo kuhusu uzuri, mishuko na miinuko ya bonde la Lugalo huko Iringa, yanakuwa na maana zaidi yanapohusishwa na matukio ya kihistoria yaliyotokea hapo, yaani vita kati ya Wahehe na Wadachi. Kuelezea milima na mabonde, misitu na nyika tu bila kuyahusisha na dhamira za hadithi ni kupoteza muda wa msomaji.

Vivyohivyo, maelezo kuhusu jua na mvua, nyota na mbalamwezi, tufani na upepo, n.k. yanakuwa na maana zaidi yanapohusishwa waziwazi au kiishara na matukio au mwenendo kwa hadithi nzima.

Mfana wa Riwaya ya Historia

Riwaya za historia katika Kiswahili bado ni chache sana. Baadhi ya riwaya za historia zilizopo, ni *Kifo cha Ugenini*, *Manamba*, *Kaburi Bila Msalaba*, *Wimbo wa Sokomoko*, *Ngome ya Mianzi*, *Ngoma ya Mianzi*, *Kuli*, *Kasri ya Mwinyi Fuad*, *Miradi Bubu ya Wazalendo na Kwa Heri Iselamagazi*. Katika makala haya tutatumia riwaya ya *Kwa Heri Iselamagazi* iliyoandikwa na Bernard Mapalala (1992) kama kielelezo.

Riwaya ya *Kwa Heri Iselamagazi* inasawiri matukio ya historia katika karne ya 19 katika eneo la magharibi mwa Tanzania (Tabora, Katanga, Manyema, Urua, n.k.). Matukio muhimu ya wakati huo - vi ta vya kikabila, biashara ya masafa marefu, biashara ya watumwa na pembe, raha na maafa yanasawiriwa kisanaa bila kupotosha ukweli. Watendaji mashuhuri katika uchumi na siasa wa wakati huo, kina Tippu Tip, Mtemi Mirambo na nduguye, Mpandashalo wanatokea kama wahusika muhimu katika hadithi. Hata hivyo, wahusika wakuu wa riwaya hii si watu waliopata kuishi kihistoria; ni watu wa kubuni ambao mwandishi anawatumia kuzungumzia matatizo ya kibinadamu katika mazingira halisi ya historia.

Kwa ufupi, *Kwa Heri Iselamagazi* hadithi ya masaibu ya familia moja ya Kizaire; familia ya Bwana Matumula. Familia hiyo inaishi katika kijiji cha Malela katika nchi ya Urua. Matumula anaye mke mmoja aliyemtorosha kutoka katika nchi ya mbali aitwaye Isamba. Wanaye mtoto mmoja tu aitwaye Lumbesi.

Isamba ni mwanamke mwema, mzuri sana na msanii. "Dosari" yake pekee ni kwamba kazaa mtoto mmoja tu. Hii ni sababu ya kutosha ya kumfanya achukiwe na ndugu za Matumula, ambao wanamhimiza Matumula aoe mke wa pili. Kadhalika, Isamba anachukiwa na wanawake wenzake pale kijijini ambao wanamonea wivu kwa sababu ya uzuri wake na ufundi wake wa kucheza ngoma. Wanawake hao hawachoki kumchokoza na kumchongea kwa mumewe ili apigwe au aachike. Kana kwamba hayo hayatoshi, Mtemi wa Urua anamtamani Isamba, na anamtumia posa ambayo Isamba anaikataa kwa kuwa anampenda mumewe.

Matumula ni mtu mashuhuri kijijini kwake kwa sababu ya juhudi na ujasiri wake katika kazi yake ya kuwinda, utajiri wake unaotokana na usukaji wa aina ya mavazi ya kijadi yaitwayo viramba, na uungwana wake kwa jumla. Wanakijiji wanamtaka awe mtemi wao, lakini yeye anakataa.

Mfarakano katika familia hii unaanza wakati wambeya wanapoezeza uvumi kuwa Isamba ni mchawi na mwasherati. Matumula anakwenda kwa mganga kutibitisha habari hizo na mganga anazithibitisha kuwa ni za kweli. Baada ya hapo Matumula anachanganyikiwa na kwa mara ya kwanza katika ndoa yao anampiga Isamba. Usiku huohuo Isamba, anajiua kwa sumu.

Baada ya kifo cha Isamba, Matumula anazidi kudhoofu kwa mawazo, anakataa ushauri wa jamaa zake kuwa aoe mke mwingine hivyo anatengwa na wanaukoo.

Anaendelea kudhoofu hadi anapofariki na kumwacha mwanawe Lumbesi akiwa bado kijana mdogo.

Lumbesi analazimika kuishi na shangazi yake katili, siku moja anaua simba mla watu, na hivyo kujipatia umashuhuri pale kijijini. Wakati wa sherehe wa kuadhimisha tukio hilo, kijiji kinaingiliwa na Waarabu wateka watumwa waliotumwa na Tipu Tipu (Tippu Tip). Watu wengi wanauawa. Wengine, pamoja na Lumbesi wanatekwa na kufanywa watumwa.

Sehemu ya hadithi inayofuatia inasimulia masaibu ya Lumbesi utumwani. Kwanza anawekwa katika makao ya Tipu Tipu ya Kasongo. Bahati mbaya mke mdogo wa Tipu Tipu anamtamani Lumbesi kwa sababu ya uzuri wake. Lakini Lumbesi anampenda mtumwa mwenzake aitwaye Ilumba. Siku moja yeye na Ilumba wanatoroka, lakini baadaye wanakamatwa tena, Ilumba anakatwa matiti, na Lumbesi anaadhibiwa vikali.

Tipu Tipu anapougua, Lumbesi anafanikiwa kumtibu kwa dawa zake za mitishamba alizojifunza kutoka kwa baba yake. Hivyo Lumbesi anapata hadhi kubwa na anateuliwa kuongoza msafara wa Tipu Tipu. Msafara unavuka ziwa na kuingia Ujiji. Kutoka hapo, Lumbesi na Sefu mtoto wa Tipu Tipu, wanatumwa kwa Mtemi Mirambo kumpelekea ujumbe wa Tipu Tipu. Wanamkuta Mirambo katika ngome yake iitwayo Iselamagazi. Baada ya kufanikiwa katika lango lao, Mirambo anamwomba Lumbesi abaki pale ngomeni awe mtumishi wake kwa kuwa kavutiwa na uwezo wake.

Tipu Tipu anatōa idhini Lumbesi abakie pala Iselamagazi. Hivyo maisha ya Lumbesi ngomeni Iselamagazi yanaanza. Kwa bahati mbaya, mke mdogo wa Mirambo aitwaye Nsonda anamtamani Lumbesi. Aidha, Mpandashalo, mdogo wake Mirambo, anaanzisha fitina dhidi ya Lumbesi baada ya Lumbesi kupewa wadhifa aliokuwa nao yeye. Chuki ya Mpandashalo inazidi Lumbesi anapomuoa Wanda, msichana ambaye Mpandashalo anamtamani. Fitina zinapozidi, Lumbesi ananyang'anywa, madaraka yake na kuhamishiwa Ukonongo. Wakati yuko uhamishoni, Mirambo anafariki. Mpandashalo anachukua utemi, anaamuru Lumbesi arejeshwe Iselamagazi na kuuawa. Lumbesi anauawa kwa kupigwa risasi na kumwacha mkewe akiwa mjamzito.

Kama tulivyokwisha kudokeza, riwaya ya historia huyahuisa na kuyatafsiri matukio ya zamani kwa jicho la leo ili kutoa ujumbe kwa watu wa leo. Riwaya hutimiza lengo hilo kwa kuteua vituko vichache muhimu katika matukio makuu ya historia yaliyoathiri jamii au taifa, na kuviwasilishia vituko hivyo kupitia katika matendo ya wahusika muhimu wawakilishi, ambao ni watendaji na waathiriwa katika migogoro inayosawiriwa. Ndiyo kusema kuwa migogoro mikuu ya kihistoria hujitokeza katika maisha, matendo, mahusiano na masaibu ya wahusika na kuamua au kuathiri majaliwa yao.

Mtunzi wa *Kwa Heri Iselamagazi* amelikabili suala hili kwa njia tofauti: yeye anajaribu kusimulia maisha na masaibu ya wahusika fulani katika mazingira

fulani ya historia. La muhimu katika hadithi hii siyo matukio makuu ya historia na jinsi yanavyoathiri wahusika bali matukio makuu katika maisha ya wahusika na jinsi yanavyoathiriwa na matukio ya historia. Historia ni muktadha tu ambamo migogoro ya binafsi na ya kijamii ya wahusika wakuu inatendeka.

Riwaya hii inachunguza fumbo la maisha: Je, binadamu ana uamuzi wowote juu ya mkondo wa maisha yake au anafuata *majaaliwa* tu? Isamba, Matumula na Lumbesi ni watu wema ambao wanaangamizwa na nguvu zilizo nje ya uwezo wao. Ni mashujaa wa kitanzia. Ni watu wanyoofu wanaoishi katika enzi zinazothamini na kuheshimu zaidi makatili, wafitini, wakorofi na wapotofu. Isamba, Matumula na Lumbesi wanaangamia kwa sababu wanakataa kufuata mkondo wa wengi; mkondo wa uovu.

Riwaya nyingine mashuhuri za Tanzania zinazogusia historia ni *The Gummy Sack* (M. Vassanji) na *Miradi Bubu ya Wazalendo* (G. Ruhumbika). Riwaya hizi pia ni za kisira, na zinatimia historia kama muktadha tu wa migogoro yake. Hivyo riwaya hizi pia si vielelezo vizuri vya riwaya ya historia. Riwaya pekee ambayo inajaribu kuuzamia mgogoro mkali wa kihistoria ni ile ya *Kuli* (Shafi A. Shafi). Hivyo, kwa jumla yaelekea katika fasihi ya Kiswahili fani inayosawiri zahama za historia kwa kina na mapana ya kutosha ni tamthiliya (kwa mfano E. Hussein, *Kinjeketile*; na labda M. M. Mulokozi, *Mukwawa wa Uhehe*; na tendi (k.m. Hemedi Abdallah, *Utenzi wa Vita vya Wadachi, Kutamalaki Mrima*; S. Robert, *Utenzi wa Vita vya Uhuru*; Mwinyihatibu Mohamed *Utenzi wa Uhuru wa Tanganyika*).

Tamati

Katika makala haya tumejaribu kueleza kwa ufupi uhusiano wa riwaya ya historia na historia halisi. Tumeonyesha pia sifa za riwaya ya historia; sifa kuu kuliko zote ni ile ya uwezo wake wa kuwasilisha na kuakisi kisanaa migogoro mikali ya kijamii ya wakati unaohusika. Tumezungumzia pia mbinu mbalimbali za utunzi wa riwaya ya historia. Mwisho, tumejadili riwaya ya *Kwa Heri Iselamagazi* kama kielelezo cha riwaya nzuri ya kisira ambayo haikufanikiwa kama riwaya ya historia.

Kwa kumalizia, tunaweza kusema kwa hakika kuwa riwaya ya historia bado ni fani ngeni katika fasihi ya Kiswahili. Mbali na riwaya kama *Kuli*, *Kifo cha Ugenini*, na *Kaburi Bila Msalaba*, hatuna riwaya nyingi zinazoweza kuitwa za historia. Pengo hili kwa kiasi fulani linazibwa na tenzi na tamthiliya za historia, lakini hata hizo bado hazitoshi. Hivyo tunakabiliwa na hatari ya kusahau historia yetu, na hivyo kukosa mwelekeo sahihi katika mustakbali wetu. Lengo la makala haya ni kutoa changamoto na madokezo kwa watunzi wetu ili waanze kujitosa katika uwanja huu muhimu.

Marejeo

Abdallah. H (1960) *Utenzi wa Vita vya Wadachi, Kutamalaki Mrima. J.W.T. Allen (Mh). EALB, Dar es Salaam.*

Bennet. N.B (1971) *Mirambo of Tanzania. 1840 -1884. Oxford Univexsity Press, New York.*

Gorki, M. (1971) *Mama. Progress Publishers, Moscow.*

Hussein, E. (1969) *Kinjeketile. OUP, Nairobi.*

Kabeya, J.B. (1966) *Mtemi Mirambo. EALB, Dar es Salaam*

Kareithi, J.B. (1971) *Kaburi Bila Msalaba. EAPH, Nairobi.*

Lihamba, A. (1990) *Wimbo wa Sokomoko. TPH, Nairobi.*

Lukacs, G. (1962) *The Historical Novel. Penguins Harmondsworth.*

MAKTABA
TAALUMA ZA KISWAHILI